

relda nõukogudeaegsete restaureerimistöödega, mida on näha Ida- ja Põhjabastionil ning nendevahelisel kirdekurtiiril. Üks kõige põhimõtte-
lisem erinevus ongi just nõukogudeaegsete müüride liigne ühenäolisus. Sama konstruktsioon ja müürimuster on nii rootsiaegsel Idabastioni ka-
gufassil kui ka sama bastioni põhjaflangil. Midagi ei vihja enam sellele, et põhjaflank oli 1711. aastal õhku lastud ja 18. sajandi lõpul teistmoodi
uuesti üles ehitatud. Sama müürimuster on ka Põhjabastioni külgedel, kuigi üksikutest säilinud müürifragmentidest on näha, et need müürid
olid algselt hoopis teistsuguse materjalikasutusega ja seetõttu ka hoopis teise müürimustriga.

MARIS MÄNDEL

BETOON EESTI RESTAUREERIMISAJALOOS: ERINEVAID LÄHENEMISI JA KASUTUSPRAKTIKAID

Kuressaare kindluse viimaste aastate restaureerimistööd on toonud aja-
looliste pae- ja maakivist müüride kõrvale ka mõned uued olemasolevast
ehitustraditsioonist üsna selgelt eristuvad betoonist lisandused. Kui kind-
luse hoovis siin-seal vanu müüre ilmastiku eest kaitsvad õhulised vormi-
ga betoonkatted jäävad oma olemuselt suhteliselt diskreetseks ega tüki
soleerima, siis ringvalli merepoolsesse külge murtud uus läbipääs, mis on
vormistatud monteeritavatest betoonelementidest väravaavana, mõjub
omajagu väljakutsuvalt, ärgitades kaasaja ja ajaloo keeruliste suhete üle
lähemalt järele mõtlema.

Loomulikult pole Kuressaare kindlus esimene ja ainus koht, kus be-
toon ajaloolise arhitektuuripärandiga kohtub; õigupoolest on selle ka-
sutamine ehitiste restaureerimisel juba aastakümneid suhteliselt tavaline
praktika. Ajendatuna Kuressaare kindluse näitest püüab käesolev artikkel
lahti mõtestada betooni rolli Eesti restaureerimisajaloos. Vaadeldes erine-
vate objektide najal siinset restaureerimistegevust läbi aja, on eesmärgiks
visandada laiem pilt, kus betoonikasutuse eritlemisele lisaks joonistuks
ühtlasi välja ka suhtumiste ja restaureerimisteoreetiliste seisukohtade muu-
tumine. On ju betooni tarvitamine taandatav üldisemaks probleemiks
uutest lisandustest ajaloolisel ehituspärandil ning vajaliku tausta loomi-
seks on artikli alguses antud esmalt põgus ülevaade sellealaste restauree-
rimisteoreetiliste seisukohtade kujunemisest. Et paremini mõista betooni
kasutamise konteksti eri aegadel, on restaureerimislugude kõrval lühidalt
ära toodud ka Eesti betooniajaloo põhijooned.

Sissevaade nüüdisaegsete restaureerimispõhimõtete kujunemislukku

Kas restauraatori tehtud täiendused peaksid imiteerima algseid ehitus-
osasid või vastupidi, selgelt eristuma? See on küsimus, mis on pakkunud

hulgaliselt diskussiooniainest nüüdisaegsete restaureerimispõhimõtete kujunemise algusajast alates, minetamata oma aktuaalsust tänase päevani.

Üht või teist lähenemist eelistavad koolkonnad joonistused selgelt välja juba 19. sajandil. Puuduvate osade algses laadis rekonstrueerimise pooldajate üheks peamiseks argumendiks on olnud arhitektuurilise tervikkuse hoidmine ja taastamine. Sellise, nn. stiililise restaureerimise tuntuimaks esindajaks võib pidada prantsuse restaureerimisarhitekt Eugène Viollet-le-Duc, kes väitis, et restaureerimistööd peavad tuginema arhitektuuriajaloolistele uurimustele ning objekti kriitilisele analüüsile, mille alusel saab iga ehitusosa restaureerida nii väljanägemise kui konstruktsiooni mõttes just talle omases stiilis. Sellega oponeeris Viollet-le-Duc eeskätt varasematel sajanditel üldlevinud teguviisile, kus hooneid oli parandatud ja täiendatud oma ajale iseloomulikus stiilis (nt. baroksed lisandused keskaegsel kirikul). Tema nägemuses olid iga ajastu ehitistel omad aluspõhimõtted, mis tingisid nii nende konstruktiivse loogika kui välisilme ning restaureerimine peakski lähtuma just neist põhimõtetest, et mitte lõhkuda ehitise arhitektuurset ühtsust.¹

Vastupidine lähenemine, mille puhul uued lisandused teistsuguse materjaliga selgelt eristatakse, on seevastu tihedalt seotud modernistliku, materjaliehedust ülistava mõtteviisi kujunemise ja juurdumisega, mis leidis, et igal materjalil on just talle omane vormikeel, mis on sündinud viisist, kuidas materjali on toodetud ning on seeläbi materjalist tulenev ja sellest lahutamatu.² Arusaamaga, et igal materjalil on oma iseloom ning tähendusväli, käis käsikäes tauniv suhtumine imiteerimisse. Paljusi lähtus imiteerimise kriitika 19. sajandil hoogsalt kasvanud ja oma valikutega tooni andnud keskklassist, kelle eeskujuks ja soovunelmaks oli viljeleda kõrgklassiga samalaadset luksuslikku eluviisi, kuid kelle materiaalsed võimalused sundisid kallite ja ehedate materjalide asemel piirduma odavamaga järeletehtuga. Nii asendas aaderdus üha enam väärispuitu ja kipsist-värvist kokku segatud kunstkivi eksklusiivset marmorit. Arhitektuuriteoreetikute silmis leidis taoline teguviis selge hukkamõistu ning kallimate materjalide imiteerimine odavamate vahenditega tembeldati labaseks ja lubamatuks võltsinguks.

¹ Jokilehto, Jukka 2010. Arhitektuuri konserveerimise ajalugu. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk. 194–195.

² Kruft, Hanno-Walter 2007. A History of Architectural Theory: From Vitruvius to the Present. New York: Princeton Architectural Press, lk. 364.

Restaureerimises haakus materjaliehedus eeskätt harda austusega originaalmaterjali vastu ning selle imiteerimine (isegi samasuguse materjaliga) oli igal juhul vaataja petmine, ajaloo võltsimine. Stiililine restaureerimine, kus eesmärgiks oli vormiline ja ideeline ühtsus ning originaalmaterjali säilimine võis selle kõrval teisejärguliseks jääda, oli sellest lähtepunktist vaadatuna halb lahendus. Just sellise restaureerimise kriitikana olid mõeldud inglise arhitektuuriteoreetiku John Ruskini paljutsiteeritud sõnad: “See [restaureerimine] tähendab kõige täielikumast hävitamist, mis ühele hoonele osaks võib saada. Hävitamist, millest ei jää märkigi; hävitamist, millega käib kaasas hävitatava asja võlts kirjeldamine.”³ Originaalmaterjali kõrge väärtustamine ning modernistlikust mõtteviisist lähtuv aususe soov viisid restaureerimises tänaseni sügavalt juurdunud põhimõtteeni, et vana hoone uued lisandused ei tohiks viia vaatajat segadusse ega panna teda uskuma, et tegu on originaaliga.

Kui uued lisandused ei tohiks imiteerida originaalmaterjali, siis kuidas seda olukorda praktikas lahendada? Ajalukku vaadates võib pidada üheks esimeseks ning kahtlemata krestomaatiliseks restaureerimistööks, mis silutas teed uute ja vanade osade eristamise printsiibi aktsepteerimisele, Roomas paikneva Tituse võidukaare restaureerimist aastatel 1817–23. Monument oli halvas seisukorras ning selle võlvikaar otsustati lahti võtta ning pärast seinte kindlustamist uuesti üles laduda. Demonteeritud originaalelemendid nummerdati ning paigutati pärast uue tugistruktuuri ehitust tagasi oma algele kohale. Puuduvad osad rekonstrueeriti, kuid lihtsustatult, ilma dekoorielementideta, ning algselt võidukaart katnud väärtuslike marmorplaatide asemel kasutati uutes osades tavalist travertini. Nii taastati ühelt poolt arhitektuurne tervik ja parandati monumendi “loetavust”, teisalt aga jäid rekonstrueeritud osad tänu lihtsustatud vormile ja teistsugusele materjalile siiski selgelt eristuvaks.⁴

Eriti hea võimalus originaalist eristumiseks tekkis uute ehitusmaterjalide kasutuselevõttuga. Teras ja betoon leidsid kohe oma laiema leviku algses tee ka restaureeritavatele objektidele, pakkudes senisest tõhusamaid võimalusi ajalooliste ehitiste kindlustamiseks. Moodsate materjalidega sai hädavajalikke tugevdustöid teha üldjuhul märksa delikaatsemalt, kui see olnuks võimalik traditsioonilisi materjale kasutades, ning eriti just vare-

³ Ruskin, John 2013. Arhitektuuri seitse lampi. Tallinn, lk. 260–261.

⁴ Jokilehto 2010, lk. 114–116.

mete konserveerimisel muutus uute tehniliste lahenduste rakendamine üldaktsepteeritud praktikaks. 1931. aastal vastu võetud ehitismälestiste kaitset reguleeriv Ateena harta sätestas, et antiikse ehituspärandi kindlustamisel on moodsate materjalide ja eriti just raudbetooni kasutamine igati õigustatud, ent uued materjalid peaksid võimaluse korral varjatuks jääma. Küll aga leiab samast hartast punkti, mis nõuab originaalfragmentide tagasipaigutamist nende algele asukohale, kusjuures mistahes uued lisandused peaksid olema selgelt eristatavad.⁵ 20. sajandi mõjukaim restaureerimisdokument, 1964. aastal vastu võetud Veneetsia harta astub juba sammukese kaugemale, sätestades, et lisaks originaalist selgele eristumisele peaksid hädavajalikud uued lisandused kandma kaasaja pitserit.⁶ Kõige lihtsam viis panna lisandus kaasaegselt mõjuma on kasutada selle teostamiseks moodsaid materjale, mille puhul eristumine ajaloolisest kehandist on ilmne. Vaadates eristumise printsiibist kantud restaureerimistööd läbi 20. sajandi, võib ajaloolistele kivimüüridele edukalt sekundeerimas leida mitmesuguseid materjale – roostevabast terasest plastikuni. Kõige levinumad materjalid seda tüüpi lahendustes on aga kahtlemata olnud klaas ja betoon. Esimene võimaldab tänu oma läbipaistvusele hõlpsasti lahendada vana kehandi eksponeeritavuse probleeme ning ei tiku esile, olles samal ajal selgelt kaasaegne lahendus. Betoon on samuti n.-ö. kindla peale minek, olles tavaliselt sobiv nii konstruktiivselt kui esteetiliselt. Raudbetooni tugevus ja vastupidavus võimaldab väga kergeid ja õhulisi konstruktsioone ning tänu valatavusele võib materjal võtta hõlpsasti mistahes kuju. Samal ajal jääb betoon tänu tavapärasele hallile värvusele pigem vaoshoitult ja väärilt tahaplaanile ega püüa mälestise üle domineerida. Sõltuvalt arhitektuursest lahendusest võib uus betoonist lisandus olla nii võrdväärse lavapartneri kui taustatantsija rollis. Alljärgnevalt on püütud näidata betooni eripalgelist ilmet Eesti restaureerimisajaloos.

⁵ The Athens Charter for The Restoration of the Historic Monuments, 1931. – <http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments> (vaadatud 22.12.2014).

⁶ International Charter for The Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter), 1964, artikkel 9. – http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.pdf (vaadatud 22.12.2014).

Betoon Eesti restaureerimises 19. sajandil

Betoon, millest on vaikumisi kujunenud justkui moodsa arhitektuuri sünonüüm, evib õigupoolest ju soliidset, enam kui paarisaja aasta pikkust kasutusajalugu ning võiks seeläbi liigituda ehk juba pigem traditsiooniliste materjalide kilda. Jättes kõrvale kuulsa Vana-Roomas tarvitatud betooni, mis koostiselt ja valmistamispõhimõttelt tänapäevasest mõneti erineb, alustatakse kaasaegset betooniajalugu enamasti 1796. aastast ehk romaantsemendi patenteerimisest. Romaantsementi tootvad tehased rajati mitmesse Euroopa riiki ning see jõudis importkaubana ka Baltikumi.⁷ Tõelise hoo sai betoonikasutus sisse siiski alles 19. sajandi keskpaiku ühes tänapäevase portlandtsemendi leiutamise ja levimisega.

Ajalooliste hoonete tsementmördiga parandamine oli 19. sajandil Eesti- ja Liivimaal ilmselt üsna sagedane praktika, ehkki sellest on vähe teateid säilinud. Kuigi Eesti esimene tsemendivabrik rajati Kündasse 1870, jõudis tsement importkaubana siinsetele aladele tunduvalt varem. 19. sajandi esimesel poolel veeti sisse romaantsementi, kuid juba hiljemalt 1859. aastal imporditi Eestisse ka portlandtsementi.⁸ Tsementmördi kasutamise kohta restaureerimisel on üks varasemaid allikaid ajalehes *Das Inland* 1846. aastal ilmunud artikkel, milles kiidetakse, et Põhja-Lätis paikneva Rauna (Ronneburg) piiskopilinnuse üksikud müüriosad on heas seisukorras just tänu tsemendile, mille tugevuse kõrval isegi müüriladumiseks kasutatud maakivid varju jäävat.⁹ Artiklist paraku ei selgu, millal tsement linnuse müüridele jõudis; eeldatavasti on siin tegemist mõned aasta(kümne)d varem toimunud restaureerimistöödega.

Betooni tõeline tähelend moodsa ehitusmaterjalina algas raudbetooni leiutamiseega. Esimesed katsed terasarmatuuri ja betooni ühendamisel jäävad 19. sajandi keskpaika. Siinjuures on huvitav täheldada, et varasemad raudbetoonobjektid ei olnud sugugi ehitusvaldkonnast, vaid näiteks 1855. aasta Pariisi maailmanäitusel suurt tähelepanu pälvinud põllumees Joseph-Louis Lambor' esitletud portlandtsemendisegust ja raudvitstest meisterdatud paat. Esimese patendigi raudbetoonile võttis hoopis aednik

⁷ Kangur, Paavo; Mändel, Maris; Trumm, Uno 2014. Eesti betoonehituse ajalugu. Tallinn, lk. 15–18.

⁸ Samas, lk. 18–19.

⁹ Ein Blick auf die Ruinen der Schlösser in Livland. – *Das Inland* 1846, nr. 32, lk. 749.

Joseph Monier ning seda lillepottide valmistamiseks.¹⁰ Sajandivahetuseks oli raudbetoon oma potentsiaali veenvalt tõestanud ning muutunud aksepteeritavaks ehitusmaterjaliks, mille rolli 20. sajandi uue arhitektuuri-keele kujunemisel on raske üle hinnata.

Eestis, nagu ka Tsaari-Venemaal üldiselt, jäi raudbetooni kasutamine 19. sajandil suhteliselt tagasihoidlikuks, olles Lääne-Euroopa arengutest selgelt maas. Suurte ja oluliste raudbetootarinditeni jõuti Eestis alles päris sajandivahetusel; esimeste seas olid näiteks tehase "Dvigatel" mehaanika-montaažitsehhi saagkatus (1899), Sindi kalevivabriku kella- ja veetorn (1903) ning Kasari sild (1904).¹¹ Küll leidis betoon 19. sajandi teisel poolel Eestis rakendust vähemsilmapaistval moel, nagu näiteks treppide, põrandate ja kõnniteede ehitamisel.¹² Restaureerimise kontekstis tasub siinkohal mainimist Martna keskaegsesse kivikiriku kooriruumi 1875. aastal valatud betoonpõrand.¹³

Eesti varajast betoonikasutust restaureerimistöödel iseloomustab eeskätt pragmaatilisus. Tsementmört ja betoon olid uued head ja tugevad materjalid, mille kasutus põhjuste seas oli esikohal ikkagi materjali odavus, tugevus ja vastupidavus ning erilist ideoloogilist tausta, sealhulgas soovi ajaloolisest substantist kuidagi selgelt eristuda, siinkohal liigselt otsida ei maksaks.

20. sajandi algus ja Eesti Vabariigi aeg

Vahetult enne I maailmasõda ja selle ajalgi püstitati Eestisse hulk maailmatasemel raudbetoonkonstruktsioone. Olgu siinkohal tuntuimast nimetatud Tallinna vesilennukite angaaride unikaalne koorikkatus (1916–17), Lutheri, Bekkeri ja Noblessneri tehaste tööstushooned ja Vastastikuse Krediidühisuse maja Tallinnas Pärnu mnt. 10. Et aga peaaegu eranditult kõik need silmapaistavad hooned projekteerisid ja ehitasid välismaised ettevõtted, ei aidanud need kokkuvõttes kuigivõrd kaasa ko-

¹⁰ Frampton, Kenneth 2007. *A Critical History of Modern Architecture*. Thames & Hudson, lk. 36–37.

¹¹ Kangur *et al* 2014, lk. 35–47.

¹² Samas, lk. 17.

¹³ Eesti arhitektuur. 2. Läänemaa, Saaremaa, Hiiumaa, Pärnumaa, Viljandimaa. 1996. Toim. V. Raam. Tallinn, lk. 30.

haliku betoonehituskultuuri tekkimisele ning pärast Eesti iseseisvumist taandus betoonikasutus marginaalseks. Uut tõusu, sedapuhku oma, eestlastest insenerkonna toel, võib täheldada alles 1930. aastate alguses, kui betoon muutus Eestis lõpuks tavaliseks, igapäevases ehituses kasutatavaks materjaliks.

20. sajandi esimestel kümnenditel jätkus betooni kasutamine restaureerimises varasemaga sarnastel alustel. Betooni peeti efektiivseks konserveerimismaterjaliks. Kivimüüride pealt tsementseguga katmine, et pidurdada sadevetest tingitud kahjustuste teket, oli varemetega toimimisel hiljemalt 1930-ndatel üsna väljakujunenud praktika ja selleala tehnoloogia hästi välja töötatud. 1939. aastal Padise kloostri tehtud konserveerimistööd, kus näiteks väravatorni võlvid kaeti tsementkattega, leiavad 17 aastat hiljem toimunud konserveerimistööde aruandes vaid heakskiitu, kuna need pinnad on väga hästi püsinud ja jätkuvalt praktiliselt veekindlad, seda tänu 1930. aastatel segus lisandina kasutatud nn. offalinile¹⁴.¹⁵

Üldiselt ei peetud vajalikuks betooniga tehtud parandusi iga hinna eest varjata. Ühte sellist, n.-ö. ausalt nähtavat betooniga tehtud parandust võib näha Toolse ordulinnuse lõunatorni põhjakülje ukseaval, nii seesmisel kui välimisel küljel.¹⁶ Betoonist valatud lävepakule jäetud aastaarv "1934" lubab oletada toonaste konservaatorite rahulolu tehtuga ning soovi jätta tulevastele restauraatoritele selge sõnum, millal see konkreetne parandus on tehtud. Viimane on selle eesmärgi suurepäraselt täitnud: kuna ei ole teada kirjalikke allikaid toonaste restaureerimistööde kohta, ongi betooni tardunud aastaarv jäänud nende ainsaks dateerimisaluseks.

Muidugi mitte kõik betooniga tehtud restaureerimistööd ei olnud lisatud materjali suhtes nii ausad, nende kõrval leiab toleagegsest Eesti restaureerimisajaloost ka originaalmaterjali imiteerivaid lahendusi. Siinkohal sobiks ehk näitena välja tuua samal kümnendil läbiviidud Tartu Jaani kiriku vimpergi restaureerimistööd, kus tellismüüritise parandamiseks kasutati sobivasse tellispunasesse tooni värvitud betoonplokke.¹⁷ Millest

¹⁴ Tõenäoliselt on aruandes kirjaviiga ja mõeldud on oftalini (naatrium-hüaluronaat).

¹⁵ Padise klooster. Aruanne 1954–1956 a. teostatud töödest. Muinsuskaitseameti arhiiv (MKA), P-159, lk. 17.

¹⁶ Trumm, Uno 2012. Toolse linnuse konserveerimisest. Rakvere. Käskiri SA Virumaa Muuseumid arhiivis, lk. 8.

¹⁷ Altoa, Kaur 2011. Tartu Jaani kirik. Tallinn: Muinsuskaitseamet, lk. 116.

selline materjalivalik johtus, on tagantjärele keeruline mõista, kuna üldiselt oli II maailmasõja eelsel ajal küllalt hõlpus tellida sobivas suuruses parandustelliseid.¹⁸

Vaatamata sellele, et II maailmasõja eelsest ajast võib tuua nii haljast betoonpinda eksponeerivaid kui, vastupidi, originaalmaterjali imiteerivaid konserveerimisnäiteid, oli üldine tendents kindlasti uue lisanduse ausa eksponeerimise suunas. Betooni puhul oli oluliseks kaasaaitavaks teguriks selle kui materjali oma esteetika laiem aktsepteerimine 1930. aastate arhitektuuris, seda nii Lääne-Euroopas kui ka Eestis. Puhastest, raketisejälgedega betoonpindadest sai omalaadne moevõte, et rõhutada lõpuks ometi realiseerunud modernistlikku materjaliaususe printsiipi. Eestis ilmusid eksponeeritud betoonpinnad avalike hoonete arhitektuuri alles päris kümnendi lõpus; tuntumad näited vast Kadrioru staadioni tribüün (1937) ja Pärnu rannakohvik (1939). Viimane pälvis oma materjalieheduse eest kiitvaid sõnu ka erialakirjanduses: "Veenva otsekoheusega jätab ta alasti betooni, mille pinna teeb elavaks rakenduse laudade paralleeljoonestik. Igast lauast on betoonil äratõmme; puu süü, iga joon, oksakoht ja vaigulaik on kandunud sellele; orgaaniline puu on annud anorgaanilise betoonile elu."¹⁹

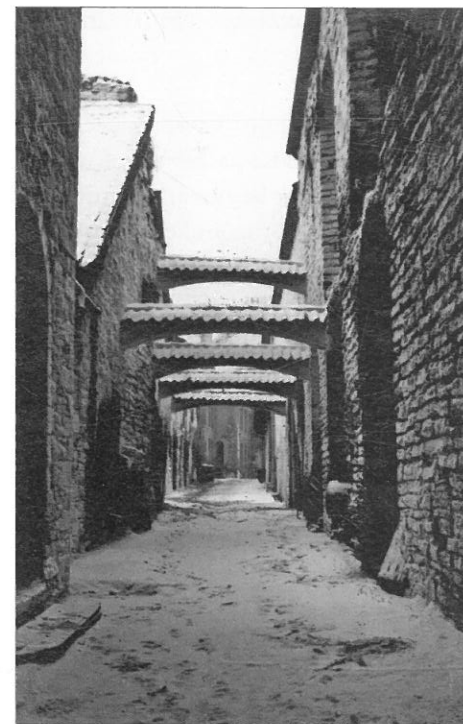
Kahtlemata ühte imposantsemat puhast betooni eksponeerivat restaureerimistööd II maailmasõja eelsest ajast võib näha Tallinnas Katariina käigus. Punaste savikividega kaetud betoonkaared käigu Müürivahe tänava poolses otsas moodustavad keskaegsete paekivist müüridega nii orgaanilise ja maalilise terviku, et vaatamata kaarte pinnal selgelt nähtavatele raketisejälgedele ei kahtlusta enamik vaatajaid nende hilisemat päritolu. Betoonkaarte täpne ehitusaeg ei ole teada, kindlasti on need aga nähtavad juba 1936. aasta fotol.²⁰

Erialaringkondades ringleb nende betoonkaarte ehitusaja ja projekterija kohta kaks peamist oletust, millest üks omistab selle lisanduse arhitekt Ernst Gustav Kühnertile, kes 1920-ndatel Katariina käiku uuris ja üles joonistas ning kelle restaureerimiskäekiri oli küllaltki betoonilembene: mitmed Tallinna vanalinna rekonstrueeritud hooned said endale

¹⁸ Sikk, Anna-Liis 2012. Keskaegsete tellisehitiste restaureerimine Eestis. Bakalaureusetöö. Tallinn. Käsitöö Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja konserveerimise osakonnas (EKA MKO), lk. 40.

¹⁹ Kesa, Ernst 1940. Pärnu suvituslinna uuemaist ehitustest. – *Varamu lisa Eesti Arhitektuur*, nr. 2/3, lk. 26.

²⁰ Tallinna Linnaarhiiv (TLA), f. 1465, n. 1, s. 3971.

Betoonkaared Katariina käigus on näha juba 1930. aastatest pärit fotol. Nikolai Nyländeri foto, Tallinna Linnaarhiivi fotokogu.

vabariigi perioodil Kühnerti projekti järgi raudbetoonist vahelaed. Teine oletus dateerib betoonkaared koguni 19. sajandisse, seostades neid Kun- da tsemenditehase rajaja John Girard de Soucantoniga tehtud n.-ö. tootekatsetustega. Er Soucantonide perekond (täpsemalt John Girardi isa ja vennad) olid heal positsioonil Tallinna linna kodanikud, siis võiks põhimõtteliselt sedagi varianti usutavaks lugeda. Sel juhul oleksid need kaared vägagi märkimisväärseks betoonarindiks mitte ainult restaureerimisajaloo, vaid ka Eesti üldise betooniajaloo kontekstis. Paraku ei ole kummagi oletuse kasuks kindlaid tõendeid. Ehkki antud näite puhul ei saa kindla veendumusega väita, et siinkohal halja betooni kasutamine oleks tingimata ideoloogiline ning küsimusi võib tõstatada ka taolise lisanduse restaureerimisestiline aluspõhi, väärivad teostuse kõrge kvaliteet ning saavutatud kompositsiooniline tervik tunnustust.

Betoon restaureerimismaterjalina nõukogude perioodi esimesel poolel

Pealesurutud stalinistlik vormikeel tõi Eesti arhitektuuri loomulikkude arengusse vägivaldse katkestuse. Kui Lääne-Euroopas kujunes sõjajärgsetest kümnenditest betoonarhitektuuri kõrgaeg, kus materjali võimalused materialiseerusid imeõhukestes koorikkonstruktsioonides ja *béton brut* pindadel, siis Nõukogude Liidus elati samalaadne õhin läbi mõnevõrra hiljem (1950-ndate lõpus, 1960-ndate alguses) ja oluliselt tagasihoidlikumal kujul, kuna ametlik ehituspoliitika nõudis eeskätt tüüpprojektide ja monteeritavate elementide kasutamist.²¹

Restaureerimises seevastu võib esimestel sõjajärgsetel kümnenditel näha just Ateena ja Veneetsia hartade vaimus lahendusi (juba enne viimase sõnastamist ja teadvustamist Eesti restaureerimisringkondades!). Oli ju modernistlik mõtteviis ainuõigena selgelt toonase põlvkonna teadvusse juurdunud ning restaureerimises, kus nõutavaid võtteid ette kirjutada oli keerulisem, väljendus see ehk selgeminigi kui uues arhitektuuris. Toodud tausta arvesse võttes ei olegi ehk nii üllatav, et Eesti esimene sõjajärgne raudbetoonkoorik ei krooni mitte mõnda modernistliku vormiga uusehitist, vaid hoopis taastatud Põltsamaa kirikut! Nimelt pöördus taastamise eestvedaja, Põltsamaa kirikuõpetaja Herbert Kuurme vastava sooviga oma kunagise klassivenna, silmapaistva ehitusinseneri ja TPI ehitusteaduskonna dekaani Heinrich Laulu poole, kes raudbetoonist kupli projekteeriski.

Iseenesest tagasihoidliku 15-meetrise läbimõõduga kupli ehitusega käib kaasas tore lugu, mille kohaselt Laul soovitud projekteerida kupli algselt 4–5 cm paksusena, kuid kuna Kuurme kartis, et nii õhukese konstruktsiooni ehitamiseks pole kohapeal piisavalt kvalifitseeritud tööjõudu võtta, palunud ta suurendada selle paksuse 8 cm-ni. Hiljem selgus, et Kuurme oli ehituse käigus betooni paksust igaks juhuks veelgi suurendanud, lausa 15 cm-ni, ning kui Laul ei oleks seda võimalust ette näinuna kupli ääreliikme-tõmberõnga tuntavalt üledimensioneerinud, võinuks koorikute teooriat mittetundva kirikuõpetaja isetegevus tõsise avariiga lõppeda.²²

²¹ Kangur et al 2014, lk. 180–203.

²² Laul, Heinrich. Mina ja kirik. – Heinrich Laul 100. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli kirjastus, lk. 101.

Ehedalt eksponeeritud betoonist toed ajaloolisel linnamüüril 1960. aastate algusest on modernistliku restaureerimise heaks näiteks. Karl Orase foto (1961), Eesti Filmiarhiiv.

Modernistliku restaureerimise tuntuimaks ja stiilipuhtaimaks näiteks Eestis võib pidada Tallinna keskaegse linnamüüri toetamist Müürivahe tänaval 1960. aastate alguses. Omaaegsesse restaureerimisdokumentatsiooni süvenemine annab aimu, et valik ehedalt nähtavale jäetud raud-

betoonist kontraforsside kasuks ei olnud sugugi iseendastmõistetav. Kui Müürivahe 42 hoone rekonstrueerimise eesmärgil lammutati, ilmnes, et hoone taga olev linnamüür on tugevalt kaldu ja varisemisohklik ning vajab kohest kindlustamist. Lähemal uurimisel selgus, et linnamüüri stabiilsuse kadu oli tingitud nii selle nõrgast vundeeritusest kui ka pikema aja jooksul toimunud ümberehitustest: nimelt oli aegade jooksul välja raiutud enamik hoone sisse jäänud müüriosa kaarniõõsede vahelisi kandeposte.²³

Linnamüüri kindlustamiseks oli kaalumisel mitu erinevat võimalust, mille puhul võeti arvesse nii insenertehnilist, majanduslikku kui esteetilist aspekti. Kaks lahendusvarianti – vaitoestus ning paekivist massiivsed kontraforssid – heideti kõrvale juba esimeste arvutuste käigus. Vaiamine osutus ebareaalseks vajaminevate vaiade liiga suure pikkuse tõttu.²⁴ Restaatorite esimene ja eelistatum valik oleks olnud paekivist kontraforsside taastamine,²⁵ kuid selle puhul näitas arvutus, et algses mahus taastatuna ei oleks need linnamüüri edasist kaldumist tõkestanud ning toimivate paekivikontraforsside minimaalne väljaaste pidanuks olema üle 5 meetri, mis muutnuks tänava liiga kitsaks ning olnuks ka esteetiliselt vastuvõetamatu, lisaks veel majanduslikult ebaökoonoomne.²⁶ Nii jäidki sõelale erinevad raudbetoonist tarinduslahendused, millest lõpuks otsustati saledate ning eksponeeritud pinnaga raudbetoonkontraforsside kasuks. Vaatamata sellele, et tehtud valik baseerus suuresti tehnilistel ja majanduslikel argumentidel, on esteetiline tulemus otsekui õpikunäide modernistlikust restaureerimisest, kus uus lisatud kihistus on väga selgelt eristatud ja äratuntavalt kaasaegse iseloomuga.

Padise kloostriis 1961. aastal tehtud restaureerimistööde betoonikasutuse taustaks olid peale pragmaatiliste põhjuste ka filosoofilised kaalutlused. Sisehoovi viiva peavärava võlvi taastamisel põhjendati materjalivalikut järgnevalt: “Kuna võlv kaetakse pealt (teise korruse kõrgusel) murumätastega ja teadlikult ei pretendeeri algse võlvi imiteerimisele, vaid

²³ Linnamüür. Viru värava ja Hellemani torni vahelise lõigu tehnilise seisukorra kirjeldus ja kaalutlused tugistustööde tegemiseks. 1960. MKA, P-248, lk. 3–4.

²⁴ Linnamüür. Viru värava ja Hellemani torni vahelise lõigu toetamise variantlahendused. 1961. MKA P-258, lk 9.

²⁵ Linnamüür. Viru värava ja Hellemani torni vahelise lõigu toetus-konserveerimistööde aruanne. 1962. MKA, P-429, lk. 3.

²⁶ MKA, P-258, lk. 13, 30.

taotleb üksnes selle üldise impressiooni matkimist ja “kaitsva” varjualuse funktsioone, siis ei ehitatud teda mitte raskes paekonstruktisioonis, vaid valati betoonist.”²⁷ Betoonikasutus teenib siinkohal ilmset eesmärki vältida n.-ö. ajaloo võltsimist: betoonvõlv on funktsionaalne ja arhitektuurset kompositsiooni taastav lisandus, kuid vaatajale on kohe selge, et tegu ei ole algse tarindiga.

1950. aastate lõpus võeti Nõukogude Liidus kurss monteeritavate detailide ja industrialiseeritud ehitusmeetodite maksimaalsele kasutamisele, mis uusehituses kajastus lugematu hulga üheilmeliste paneelilamute kerkimisena. Restaureerimises mõistagi ei saanud standardlahendusi nii hõlpsalt kasutada, kuid mõningaid ajaloolistele hoonetele monteeritavatest detailidest lisandusi võib siiski leida. Üks sellesse kategooriasse kuuluvaid esteetiliselt õnnestunumaid näiteid on Nunnatorni rajatud monteeritavast raudbetoonist lakoonilise vormiga keerdtrepp. Raudbetooni kui materjali valik oli siingi täiesti teadlik otsus ning restaureerimise ehtmodernistlik lähteprintsiip on omaaegses aruandes väga selgelt ka kirja pandud: “Nunnatorn Kuldjala torn lõigu konserveerimisel esines mitmeid suuremaid ja vähemaid ehitussõlmi, mis olid otseselt seotud kompleksi eksponeerimise ülesannetega ja mille taastamine ei olnud küllalt põhjendatud. Neis sõlmedes kasutati meie olustikus uudset metoodikat ja nimelt kaasaegseid konstruktsioone. Metoodiliselt tehti selline valik sellepärast, et kõikidel nendel detailidel oli selgelt piiritletud toetamise või juurdepääsu võimaluste loomise eesmärk ja nad ei pretendeerinud sellepärast algehituslikule muljele. Ühtlasi võimaldus siin rakendada kaasaegse ja vana kooseksisteerimise printsiipi algset muljet kahjustamata või moonutamata.”²⁸ Arvamus, et kaasaegsete lahenduste ja materjalide sobitamine ajalooliste hoonetega on Eesti kontekstis uudne võte, mõjub distantsilt vaadates muidugi liialdusena, kuid kindlasti annab sellise väite esitamine tunnistust sellest, et võrreldes näiteks sõjaeelsete betooni kasutatavate konserveerimisnäidetega on 1960-ndate betoonilisandused teatud filosoofiat manifesteeriv, mitte ainult puhtpraktiline lahendus.

Üks veenvamaid uue ja vana ühildamise näiteid, mille puhul saab esile tõsta just pieteeditundelist lähenemist originaalmaterjalidele, on Paksu

²⁷ Padise kloostri varemtes 1961. aastal tehtud tööde aruanne koos fotodega. 1961. MKA, P-331-A, lk. 56.

²⁸ Tallinna linnamüür Nunnatornist Kuldjala tornini. Konserveerimistööde aruanne. 1961. Tallinna Kultuurivääruste Ameti arhiiv (TKVA), 4:217, lk. 12–13.

Margareeta suurtükitorni kohaldamine Meremuuseumiks. Poola restaatorite 1978. aastal tehtud projekt nägi ette torni uued raudbetoonvahelaed, kuid need olid kavandatud konsoolselt toetuma hoone keskel olevale postile, nii et vahelae ja välisseina vahele jäi 10 cm suurune vahe.²⁹ Selline lahendus võimaldas vältida väärtuslike ajalooliste kivimüüride lõhkumist vahelae kinnitamiseks ning ühtlasi tagas ka vanade paekiviseinte parema eksponeerituse.

Modernistlike, Veneetsia harta vaimus tehtud restaureerimislahenduste eritlemise kokkuvõtteks tuleb siiski märkida, et eks valitud konserveerimislahendus on alati väga palju sõltunud konkreetsest restaureerimisarhitektist ja tema maailmavaatest, mistõttu sageli võib ühel ja samal ajajärgul kohata hoopis erineva lähenemisviisiga restaureerimistöid. Võib-olla oleks Eesti 1960. aastate alguse restaureerimisajalugu hoopis vähem modernistlik, kui restaureerimisarhitektina poleks tegutsenud Rein Zobel. Nimelt on nii kolm eelpool toodud näidet – linnamüüri kindlustamine Müürivahe tänavas, Nunnatorni ja Padise kloostri restaureerimistööd – just Zobeli projektid ning sarnase kontseptsiooniga lahendusi leiab tema tööde hulgast veelgi. Zobel ise on hiljem omaaegset ehedat betoonikasutust ikka uhkusega esitlenud, ehkki TPI lõpetanud arhitektina ei puudu tema suhtumisest ka pragmaatiline noot: “Beton on ehitusmaterjal ja aus ehitusmaterjal. Miks kurat peab seda ausat ehitusmaterjali siis kartma? [--] Ja me teame väga hästi, et betooni saab panna pidama, ära armeerida ja nii, et tast on ka mõtet. See on ikka niisugune mõtte küsimus.”³⁰

Postmodernismi mõjud restaureerimises

1970-ndate lõpus toimunud murrang mõtlemises, mille tulemusena arhitektuuris vahetas postmodernism välja seni võidutsenud modernismi, tõi muutusi ka restaureerimisse. Jõulist uue ja vana vastandamist jääb selgelt vähemaks ning uusi lisandusi ei tehta mitte enam kaasaegses võtmes, vaid pigem vana imiteerivalt. Kaunis sageli ei olnud selliste restaureerimistööde aluseks isegi mitte lähtumine kunagi eksisteerinud originaal-

²⁹ Ансамбль Больших морских ворот и башни Толстая Маргарита. Арх.-реставраторская концепция архитектуры. 1978. ТКВА, 4:142, lk. 14.

³⁰ Intervjuu Rein Zobeliga, 2011. Transkriptsioon EKA MKO.

vormist, vaid ainult restaureerimisarhitekti isiklik arusaam ajastuhõngust. Tulemus ei pruukinud sealjuures sugugi mitte halb olla – näiteks mõned parimad Leila Pärtel poja loodud sisearhitektuursed lahendused Eesti mõisates ongi tõeliselt stiilitruud ja detailideni läbi töötatud –, kuid n.-ö. ajaloolise tõega oli sellisel rekonstrueerimisel muidugi vähe ühist. Sellist stiililise restaureerimise puhangut on tagantjärele üsna tabavalt iseloomustanud arhitektuuriajaloolane Kaur Altooa, nimetades seda too-nasele põlvkonnale omaseks nähtuseks, kus räägitakse hoolega Veneetsia hartast, kuid tegutsema hakates on näha, et tegu on Viollet-le-Duci lap-selastega.³¹

Stiililisse restaureerimisse kaldumine aga ei tähendanud sugugi betooni kui restaureerimismaterjali kõrvaleheitmist, vaid pigem vastupidi – selle kasutuse hoogustumist. Lisaks monoliitbetoonile leidsid tee restaureeritavatele objektidele ka erinevad betoontooted nagu kergplokid ja õõnespaneelid. Loomulikult ei jätud selliseid lisandusi enam nähtavale, vaid peideti kivivoodri, krohvi või koguni laudise taha. Keegi ei ole vist kokku lugenud, mitu betoonist uuesti üles ehitatud arhitektuurimälestist (või siis täpsemalt, mälestisena arvel olevat ajaloolise hoone koopiat) Eestis on, kuid 1980. aastad lisasid siia nimekirja kindlasti tubli portsu ehitisi. Üheks selliseks näiteks on Vihula mõisa peahoone kõrval paiknev tagasihoidlik “puithoone”, omaaegne teenijatemaja. Mõisa peahoone 1982. aastal laastanud tulekahju tulemusel põles ka külgnev teenijatemaja soklikorruseni maha. Järelejäänud müürid konserveeriti ning 1978. aasta ülesmõõtmiste alusel koostati hoone taastamisprojekt. Et uue funktsioonina nähti ette hoone kohandamine katlamajaks, siis kuulus taastamisele mõistagi ainult välisilme. Vanadele müüridele laoti uued tuhaplokkidest seinad, vahelaed tehti raudbetoonist. Väljast kaeti hoone seinad puitlaudisega ning taastati enamik dekoorist, tōsi küll, veidi lihtsustatult.³² Iseenesest oli hoone uuesti ülesehitamine, arvestades selle rolli maalilises mõisaansamblis, kohane tegevus, ning funktsiooni arvestades muutub ka materjalivalik täiesti loogiliseks.

Üsna paljudest nõukogude perioodil restaureeritud hoonetest võib leida nn. “konserveerivaid” raudbetoonvahelagesid, mis hiljem varjati

³¹ Sikk 2012. (Intervjuu Kaur Altooga 8.05.2012. Transkriptsioon töö lisas.)

³² Vihula mõisa teenijatemaja 1. Osalised muinsuskaitse eritingimused interjööri remont-ümberehituseks. 2008. MKA, A-8451, lk. 5.

Betoonist mälestis: 1980. aastatel tuhaplokkidest ja raudbetoonist rekonstrueeritud Vihula mõisa teenijatemaja imiteerib osavalt puithoonet. *Maris Mändeli foto, 2008.*

krohvi ja stuki taha. Kuna dekooridetailid on sageli tehtud väga professionaalselt, siis ei reeda selline ehitusviis mingil moel oma nüüdisaegset konstruktsiooni. Üht sellist, kuid poolikuks jäänud ja seeläbi grotesksena mõjuvat lage võib näha Kolga mõisa peahoone saalis, kus raudbetoonist vahelaele on küll kinnitatud stukkdetailid, kuid krohvimis-värvimistööd on jäänud tegemata. Tallinna vanalinnas võib kohata lahendusi, kus rekonstrueeritavas hoones valati raudbetoonist vahelagi vanade puittalade peale, kusjuures viimased jäid kenasti eksponeerituks, aga ei olnud enam koormatud. Sellise toimimise heaks näiteks on Tallinna Matkamaja *dornse* vahelagi: uus raudbetoonplaat-vahelagi on edukalt õnnestunud ehitada maalitud talalae peale.

Matkamaja pakub teisegi ajastuomase rekonstrueerimisvõtte: nimelt on hoone pööningukorruse kasutuselevõtuks ajaloolised puidust katusekonstruktsioonid asendatud moodsa raudbetoonist raamkonstruktsiooniga.³³ Sarnast lahendust võib kohata ka Raekoja plats 12 hoones. Sealjuures jäeti Matkamajas pööningu uued raudbetoonkonstruktsioonid osaliselt eksponeerituks, mis aga pälvis pigem hukkamõistu. Nimelt leidis arhitektuuriajaloolane Krista Kodres, et saali kujundus on kunstilises mõttes ebaõnnestunud ning vana looduskivist müüritise eksponeerimine kõrvuti uute betoonist konstruktsioonidega mõjub ajaloolist ruumi halvustavalt ja moonutavalt.³⁴ Siin joonistub hästi välja arusaamade muutumine ajas: kui 1960-ndatel ja 70-ndatel peetakse ausalt nähtavale jäetud betooni olemuslikult ja esteetiliselt pigem heaks lahenduseks, siis 80-ndad oma butafoorialembusega varjaks uued lisandused meelsasti stiililt sobilikuma kesta taha.

Betoon taasiseseisva Eesti restauraatorite käes – kõik on õige, mis ei ole vale

Ka viimaste aastakümnete materjalikasutust eritledes saab tõdeda, et arengud uues arhitektuuris ja restaureerimises käivad käsikäes. 1990. aastatel on betoon suhteliselt ebapopulaarne materjal nii kaasaegses arhitektuuris

³³ Ränd, Silvia 1990. KRPI konstruktorite töömailt. – Eesti Ehitusmälestised. Tallinn: Valgus, lk. 234.

³⁴ Kodres, Krista 1990. Eesti interjööriajaloost. – Eesti Ehitusmälestised. Tallinn: Valgus, lk. 36.

kui ajalooliste hoonete korrastamisel. Täpsemalt, kandekonstruksiooni-des kasutatakse seda muidugi massiliselt, kuid enamasti nii, et see kuskilt välja ei paista. Uued võimalused, sealhulgas uued ehitusmaterjalid, mis 1990-ndatel kättesaadavaks muutusid, avasid ukse täiesti teistsugusse maailma. Metallselt kiiskavate fassaadiplaatide ja erksavärviliste viimistlusmaterjalide virrvarris ei olnud hallile igavale betoonile lihtsalt kohta. Restaureerimisse, kus suures plaanis kõik kulges suuresti eelmisel kümnendil seatud radu pidi, tõid 90-ndad aga tänaseni käibel oleva mõiste "euroremont" ning neid ajaloolisi ruume, mis kipsplaadi abil ühetaolise näo said, ei jõua kokku lugedagi.

Puhtad betoonpinnad tõusevad taas au sisse aastatuhandevahetuse paiku. Kaasaegses arhitektuuris lisanduvad esimestele arglikele katsetustele peagi järgmised ning 2000-ndate lõpuks on paljast betoonist majad märkamatuks saanud vaat et hea arhitektuurse maitse sünonüümiks. Modernistlik materjalialausus on jälle moes. Eks samu tendentse võib näha ka restaureerimises, kus pilt on siiski mõnevõrra kirjum ja sõltub vast kõige enam siiski konkreetse restaureerimisarhitekti käekirjast. On neid, kes jätkavad 1980-ndatel väljakujunenud stiililise restaureerimise praktikat, aga ka neid, kes taotlevad Veneetsia harta vaimus uue ja vana selget eristamist. Kuigi üldine suhtumine näib olevat pigem viimast valikut pooldav, juurdub restaureerimismaailmas üha selgemalt arusaam, et ühtset tõe või universaalset lähenemist pole võimalik leida ning olenevalt kontekstist võivadki sobida väga erinevatest printsiipidest lähtuvad lahendused. Ehk kõik on õige, mis ei ole lausa vale.

Vahel harva läheb kahjuks päris valesti ka. Kõige kurvem betooniga restaureerimise näide on usutavasti Norra mõis, kus aastatuhandevahetuse paiku toonase omaniku küllap heas usus tehtud tööd – uued raudbetoonist valatud vahelaed ja trepid ning nii seest kui väljast tsementmördiga krohvitud seinad – jätavad vägisi tunde, et hoone habras hing on tagasipööramatu raudbetoonist sarkofaagi suletud. Vana maja olemuslikud väärtused on hävinud ning kuna uut kujundust pole veel loodud (2001. aastal koostatud muinsuskaitse eritingimused näevad küll ette betoonrindite peitmist puitdetailide ja kipskarniiside taha³⁵), siis mõjub mornilt hall betoonmõis eriti õnnetult.

³⁵ Norra mõisa peahoone. Arhitektuuriajaloolised eritingimused mõisa peahoone renoveerimiseks. 2001. MKA, A-4612, lk. 7.

Viimaste aastakümnete näiteid, kus hoone rekonstrueerimisel on raudbetooni kasutatud konstruktiivse skeletina, mis hiljem on suhteliselt õnnestunult ajaloolist välisilmet imiteeriva materjaliga kaetud, leidub piisavalt. Narva Aleksandri kiriku torni taastamisel tingis sisemise betoonkarkassi kasuks otsustamise nii soov paigutada torni lift kui ka võimalus teha seeläbi uued seinad nüüdisaegsetele soojapidavusnormidele vastavaks. Veel ühe argumendina toob projekt välja paekivi kui rahvuskivi (ja eks ilmselt ka raha, ehkki seda otseselt ei mainita) kokkuhoiu, kuivõrd praeguse lahenduse kohaselt tehti meetripaksuste täiskivist seinte asemel paekivist vaid 50 cm paksune välisvooder.³⁶ Ka Tartu Jaani kiriku ühe löövi postid on üles ehitatud raudbetoonist ning ainult pealt tellistega vooderdatud. Üks võluvamaid *Aeroc*-plokkidest mälestisi on aga kahtlemata taastatud Nõmme turuhoone. Kui 2010. aastal just äsja restaureeritud turuhoone praktiliselt maatas põles, siis otsustati see rekonstrueerida nii, et ajalooline välisilme säilides paraneks hoone soojapidavus ja tulepüsivus. Nii ongi head eestiaegset puitfunktsionalismi esindanud turuhoone täna puidune vaid väljast, kandeseinad aga puha betoonised.

Modernistlikus laadis restaureerimise vallas, kus raudbetooni on tarvitatud ehedal ja elegantsel moel, paistavad silma Vastseliina piiskopilinnuse suurtükitorni konserveerimistööd. Torni ühte nurka toetab minimalistliku kujundusega sale raudbetoonist post ning betoonist on valatud ka ülemise korruse kaarava sillus. Betoon on siin teadlikult välja mängitud kui puhtkonstruktiivne lisandus, mis võimaldab ajaloolist materjali maksimaalselt säilitada, olles seejuures nii selgesti eristatud, et ka absoluutsel võhikul ei saa jääda väära muljet uue ja vana vahekorra.

Samasse, modernistlikust paradigmast lähtuvasse restaureerimispraktikasse paigutuvad ka Kuressaare kindluses tehtud tööd. Ringvalli merepoolsesse külge läbimurtud väravaava tehnilist teostust võib küll kritiseerida, kuid oma lähteprintsiipidelt seisab see kindlal alusel, väljendades Veneetsia hartale tuginedes selle koolkonna olulisimat arusaama: uus lisandus ei tohi võltsida ajalugu, vaid peab olema selgelt eristatav. Kuressaare kindluse viimase aja betoonlisandused eristuvad küll.

³⁶ Narva Aleksandri kirik. Põhiprojekt. Arhitektuurne osa. 2005. MKA, P-13369, lk. 7.

Betoonist tugipost Vastseliina linnuses. Anu Koppeli foto, 2013.

Betoon Kuressaare kindluses

Siinkohal tasuks eelpooltoodu valguses lähemalt vaadelda Kuressaare kindluse restaureerimistööde betoonikasutust. Jättes kõrvale mõned nõukogude ajast pärinevad raudbetoonelemendid konvendihoones (nt. evakatsiooniteede trepikäigud), ilmuvad esimesed nähtavad betoonlisandused linnusekompleksi 2002.–2003. aasta konserveerimistöödel, kui Heino Uuentalu projekti järgi kaeti loodekurtiinis paikneva keskaegse ringmüüri fragment horisontaalse betoonplaadiga. Tegu oli puhtpragmatilise lahendusega, mille peamine eesmärk oli müüriharja kindlustamine ja müüri kaitsmine sadevete eest. Kergelt enduv betoonplaat moodustab vanale müürile väikese karniisi, mis suurema vihmavee müüri pinnast eemale juhib. Kuna plaat on omakorda pealtpoolt kaetud mätastega, jääb betoon siin suhteliselt märkamatuks.

Selgemad mängureeglid pandi paika 2006. aastal koostatud muinsuskaitse eritingimustega, milles sätestatu on selgelt kantud modernistlikust restaureerimismõttest ja mitmedki esitatud nõuded (nt. “Rekonstrueerimine peab üldjuhul olema välistatud” või “Kindluse eri ehitusperioodidest pärinevad osad on üldjuhul võrdväärsed”) meenutavad oma toonilt ja sisult Veneetsia hartas deklareeritud. Muinsuskaitse eritingimused uute lisanduste eristamist eraldi ei rõhuta, küll aga on välja toodud, et kindlus ja selle üksikud osad peavad jääma ajalooliselt tõepäraseks ning mälestis ei tohiks vaatajale valetada. Ehkki eritingimuste järgi tuleks konserveerimisel üldjuhul eelistada traditsioonilisi materjale, on kriitilistes piirkondades lubatud ka nüüdisaegsed materjalid ja lahendused, nagu näiteks metall- ja keemilised ankruud või betoon. Sealjuures on nõutud, et kõik sellised lahendused “peavad olema võimalikult diskreetsed, keskkonda sulanduvad, mitte silmatorkavalt eksponeeruvad.”³⁷

Nii põhinebki Kuressaare kindluse betoonikasutus laias laastus kahel põhimõttel: soovil vältida ajaloo võltsimist ning säilitada nüüdisaegsete võimaluste rakendamisel maksimaalselt ajaloolist materjali. Esimest printsiipi illustreerib hästi läbi edelakurtiini rajatud väravakäik. Et antud kohal ei ole kunagi väravaava olnud ning sisuliselt on tegemist puht-

³⁷ Kuressaare Lossihoov 1. Kuressaare linnuse bastionid, raveliinid, vallikraav. Muinsuskaitse eritingimused konserveerimis- ja restaureerimisprojektide koostamiseks. 2006. MKA A-6213, lk. 28–30.

Kuressaare kindluse väravakäik 2015. aasta kevadel. *Tõnu Sepa foto.*

funktsionaalsetel põhjustel tehtud vägivaldse läbimurdega vanadest müüridest, otsustati aususe huvides teha uus väravakäik varasematest väga selgelt eristuv. Raudbetoon oma neutraalsusega sobis siia suurepäraselt, olles selgelt eristuv, kuid samas mitte liiga domineeriv ning võimaldades jätta eksponeerituks nii läbi murtud vanade müüride otsad kui ka kaevamistööde käigus leitud keskaegse torni fragmendid. Tõsi, väravaava betoonitööde tehnilist teostust võib mõnevõrra kritiseerida, kuid oma lähteprintsiipidelt seisab see kindlal alusel, olles otsekui õpikunäide Veneetsia harta praktikasse rakendamisest.

Ülejäänud, väiksemad betoonist lisandused, mis Kuressaare kindlusekompleksis silma hakkavad, on pigem näited kriitiliste kohtade konserveerimisest nüüdisaegsete võimaluste toel, mis on sündinud konserveerimistöös ootamatult esilekerkinud probleemide lahendusena. Varemete konserveerimisel on üks suurimaid väljakutseid nende kaitsmine sadevee eest; Kuressaare kindluses on selleks mitmel juhul abi leitud just betoonist. Keskaegse ringmüüri ida- ja kagutorni varemete puhul vajas tavapärasest suuremat tähelepanu ehedal kujul säilinud müüripind ühes tornide alumise korruse kõrgusel asuvate laskeavadega. Väärtusliku kesk-

Konserveeritud Idatorn betoonist karniisiga. *Tõnu Sepa foto, 2015.*

aegse substantsi kaitseks tekitati torni vahelae tasapinda minimalistlik betoonist karniis, mis juhib sadeveed sellelt eemale. Samal põhimõttel toimivaid, varemehd vihmade eest kaitsvaid konsoolseid betoonplaate näeb hoolikas silm kindluses mujalgi, näiteks kindluse peavärava kõrval edelakurtiini siseküljel paikneval keskaegsel ringmüüri ning edelakurtiini kagupoolsel otsal kurtiini harjal.

Esialgu ehk veidi kummalisenaigi mõjuvat moodustist võib näha kagutorni kõrval oleval ringmüüri, kus ajaloolisele kehandile on uus betoonist sein "selga valatud". Tegemist on kohaga, kus mõneti ootamatult leiti nõukogude restauraatoritest puutumata jäänud omaaegne laskekamber, mis oli aga nii halvas seisukorras, et seda ei olnud võimalik ilma fantaasiat kasutamata terviklikult restaureerida ning tuli piirduda vaid minimaalse konserveerimisega. Laskeava taga ei olnud pinnasel paraku enam tuge ja see koht jäi ümbritsevast madalamaks, tekitades nii sadevett koguva lohu. Probleemi lahendusena valatigi betoonist uus sein, mis ühtlustab tasapinna ja juhib sadeveed hapralt ajalooliselt müürit eemale, jäädes sealjuures originaalist arusaadavalt eristuvaks konstruktiivseks lahenduseks.

Betoonikasutus Kuressaare kindluse konserveerimistöödel on selgelt kantud modernistlikust restaureerimisparadigmast. Betoon ei ole siia sattunud ilu pärast – ehkki lahendused on ka esteetiliselt läbimõeldud –, vaid, panustades ehedalt säilinud originaalmaterjali hoidmisse, väärtustab see eeskätt ajaloolist pärandit.

JAAN TAMM

KURESSAARE LINNUS-KINDLUSE RESTAUREERIMISTÖÖDEST NÕUKOGUDE PERIOODIL

Sissejuhatus

Kui lühidalt iseloomustada Euroopa varemestunud ehitismälestistel (eelkõige linnustel) paaril viimasel sajandil nende korrastamiseks kasutatud meetodeid, siis võiks ajalises järgnevuses välja tuua neli põhilist lähene-misviisi:

Romantism (18. sajandi 20.–40. aastad kuni 19. saj. keskpaik), mille ajal mälestistega võrdlemisi fantaasiavabalt ümber käidi, püüdes samas üles näidata pieteeti nende algse ehitusstiili vastu. Selle perioodi tuntumad näited on Inglismaal gooti stiilis Durhami katedraal, Saksamaal Speyeri katedraal ning Kölni ja Magdeburgi toomkirik, Preisimaal Marienburgi (Malbork) linnus.

Stilism ehk stiililine restaureerimine (al. 1840. aastatest), mille raames kõrvaldati pea kõik hilisemad lisandid ja taastati hävinenud osad. Selle perioodi üheks kõige tuntumaks näiteks on vaieldamatult Pariisi Jumalaema kirik (arhitektid Jean Baptiste Lassus ja Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc), mille restaureerimine kestis paarkümmend aastat (1844–64). Kõige mahukam ja pikaajalisem stiililise restaureerimise alane tegevus toimus aga juba Rooma ajal alguse saanud Carcassonne'i linnusel (hilisem kindlustatud linn) Prantsusmaal, kus aastatel 1855–1910 toimunud restaureerimistegevust juhtisid arhitektid Viollet-le-Duc ja Paul Boeswillwaldi.

Analüütiline ehk arheoloogiline meetod (al. 19. sajandi keskpaigast), mille eellugu ulatub tagasi juba Pompeii väljakaevamiste aegadesse (1738–65). Arheoloogist sai nüüd ühtlasi ajaloolane, mille tulemuse-na ehitismälestisi hakati vaatama mitte ainult nende kunstilise ja memoriaalse väärtuse seisukohalt, vaid ka kui ajaloo allikaid. 19. sajandi keskpaigani moes olnud stiililise restaureerimise ning tihti meelevaldse uuendamise ning ajaloolise ehitise rekonstrueerimise vastase kriitika eest-